

saattavat olla hyvinkin epämääräisiä. Lisäksi osa maastokuvioista on jäänyt numeroimatta. Toisaalta monessa karttakuviossa on kyllä numero, mutta sille ei löydy kuitenkaan kuvioselitystä. Mittausopillisesti metsäviranomaisten laatima metsätalouskartta ei ole myöskään erityisen luotettava, joskin kuvioiden alanlasku on tehty likimäärin oikein. Lisäksi metsätalouskartan ilmoittama metsän rakenne kuvaa lähinnä vallitsevaa metsänosaa, joten siitä ei käy aina selville alikasvospuuston rakenne. Tämä täytyy ottaa huomioon hehtaarilla kasvanutta puumäärää arvioitaessa.

Vakinaisen metsähallinnon perustamisen jälkeen kruununmaalla sijainneet asumukset muutettiin kruununmetsätorpiksi tai metsänvartijatorpiksi. Metsätalouden tarkastuksen yhteydessä metsänviranomaiset kartoittivat torppien lähialueet huolellisesti koordinaattimittaustapaa käyttäen. Nämä tonttikartat laadittiin mittakaavaan 1 : 2000 tai 1 : 4000, ja niissä kuvattiin erityisesti torppien rakennukset sekä pelto- ja niittyalueet. Joihinkin karttoihin merkittiin myös lähimetsä ja kaskiahot. Metsänvartijatorppia kuvaavien tonttikarttojen selityksessä ilmoitettiin myös peltojen ja niittyjen raivausajankohdat sekä raivaajat. Mittausopillisesti tonttikartat ovat kruununmaan karttoja ja metsätalouskarttoja huomattavasti luotettavampia. Tonttikartoilta pelto- ja niittyalueet siirrettiin metsätalouskarttaan. Tämä tapahtui kuitenkin silmämääräisesti, joten metsätalouskartan pelto- ja niitypalstat eivät ole oikeassa koossa, eivätkä aina edes oikeassa muodossa.

PEKKA MASONEN

Vanhaa ja väärää maantietoa

Fil. lis. Pekka Masonen arvioi Esko M. Laineen toimittaman Daniel Djurbergin teoksen *Geografia alkavillen*.

■ ”Mikään tiede ei vaadi ahkerammin oikaisuja ja parannuksia kuin maantiede. Paitisi niitä virheitä ja erehdyksiä, joita kirjoittajan tietämättömyys ja harkitsemattomuus voivat saada aikaan ja joita ei ole aina niin helppo välttää kuin moni kuvittelee, niin ovat myös valtakuntien ja maiden olot alttiina niin lakkaamattomille vaihteluille, että se mikä yhtenä vuotena oli oikein ja luotettavaa, on toisena vuotena aivan väärin ja paikkaansapitämätöntä.” Näin arvosteli Henrik Gabriel Porthan aikansa maantieteilijöitä.¹ Samat sanat sopivat myös *Esko M. Laineen* toimittamaan Daniel Djurbergin (1744–1834) maantieteen oppikirjan neljännen painoksen suomenkieliseen laitokseen, *Geografia alkavillen*, joka ilmestyi viime syksynä eli 195 vuotta sen jälkeen, kun itseoppinut ilmajokelainen räätäli *Samuel Rinta-Nikkola* (1763–1818) oli tekstin kääntänyt. Heti aluksi on todettava, että Rinta-Nikkolan käsikirjoituksen julkaiseminen on monin tavoin merkittävä kulttuurihistoriallinen teko. Kyseessä ei ole vain ruotsalaisen (ja suomalaisen) maantieteen oppihistorian keskeinen teos vaan myös tärkeä lähde, joka auttaa ymmärtämään paitsi Pohjanmaan mystikoita myös kustavilaisen ajan lopun ajatusmaailmaa yleensä eli miten Pohjolassa seurattiin aikakauden maantieteellisen tietämyksen kehitystä.

Kiitosta on annettava erityisesti siitä, että *Geografia alkavillen* on asiantuntevasti toimitettu. Teos ei ole pelkkä näköispainos

1. *Allan Tiitta*, ”Daniel Djurberg ja koulumaantieteen kehitys”. Teoksessa Daniel Djurberg, *Geografia alkavillen*. Samuel Rinta-Nikkolalta. Toim. Esko M. Laine (Helsinki 1999: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 736), s. 267.

vaan rakenteeltaan se täyttää johdantoi-
neen, selityksineen ja sanastoineen kaikki
kriittiselle, tieteelliselle laitokselle asetetut
vaatimukset ja muistuttaa näin Hakluyt So-
cietyn julkaisuja.² Toimittajan kirjoittama
johdanto esittelee sekä Djurbergin että Rin-
ta-Nikkolan henkilöinä riittävästi, joskaan ei
aivan tyhjentävästi. Samoin itse tekstin, sekä
ruotsinkielisen alkuteoksen että sen suomen-
kielisen käännöksen, syntyhistoria ker-
rotaan pääpiirteissään. Suomenkielisen teks-
tin pohjana käytettyä käsikirjoitusta ei kui-
tenkaan esitellä sillä tarkkuudella kuin läh-
dejulkaisussa on tarpeen. Nyt julkaistu teksti
perustuu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran
hallussa olevaan käsikirjoitukseen, joka on
Rinta-Nikkolan omaa käsialaa ja päivätty 20.
lokakuuta 1804 (teoksen nimiösvun kuva
esittää harhaanjohtavasti Mikko Sauson
vuonna 1829 tekemää jäljennöstä; muut ku-
vat ovat alkuperäisestä käsikirjoituksesta).

Rinta-Nikkolan käännöksestä tunnetaan
neljä käsin kirjoitettua versioita, mutta si-
sällöltään ne eivät ole aivan identtisiä. Mu-
seovirastossa säilytetään toista käsikirjoitus-
ta, joka on Rinta-Nikkolan omaa käsialaa.
Sitä ei ole päivätty, ja siitä puuttuu esipu-
he, mutta nimiölehden merkintöjen perus-
teella se on valmistettu ennen toukokuuta
1809. Pohjanmaan museossa säilytetään
kolmatta käsikirjoitusta, joka on myös Rin-
ta-Nikkolan omaa käsialaa. Sitäkään ei ole
päivätty, ja siitä puuttuu nimiösvu, mutta
tekstin Ruotsia koskevien tietojen perusteel-
la voidaan päätellä, että se on kirjoitettu
vuosien 1811 ja 1818 välillä. Helsingin yli-
opiston kirjastossa puolestaan säilytetään
edellä mainittua Mikko Sauson tekemää jäl-
jennöstä. Näiden lisäksi Rinta-Nikkolan
käännöksestä tunnetaan kaksi lyhennettyä
versiota, jotka sisältävät Aasian, Afrikan,
Polynesian ja Amerikkojen kuvaukset. Al-
kuperäinen lyhennelmä on vuodelta 1812
ja sen jäljennös vuodelta 1843. Olisi ollut
kiinnostava tietää, miten näissä eri versiois-
sa on otettu huomioon ajankohtaiset poliit-
tiset tapahtumat sekä uusimpien tutkimus-
matkojen tulokset. Yhtä mielenkiintoista
olisi ollut seurata paikannimien ja käsittei-
den kirjoitusasussa tapahtuvia muutoksia.
Näitä puutteita ei korvaa se, että käsikirjoi-

tuksia on jo tarkasteltu toisaalla, vaan yh-
teenvedo eri versioiden ominaisuuksista olisi
ollut paikallaan.³

Litterointi on huolellista ja noudatetut
periaatteet on esitelty loogisesti. Ainoa asia,
mistä voisi huomattaa, on se, että toimitta-
ja ei ole noudattanut alkuperäisen tekstin
asua kirjaimellisesti vaan hän on osittain
muuttanut sen vastaamaan nykykielen sään-
töjä. Niin ikään muut kuin Rinta-Nikkolan
omat glossat ja huomautukset on jätetty
pois. Itse en historiantutkijana mielelläni
kopeloi alkuperäistä tekstiä, varsinkaan jos
tarkoituksena on saattaa käsin kirjoitetussa
muodossa oleva teksti laajemman lukijakun-
nan tietoisuuteen ja käyttöön. Nykyihmisen
lukunautintoa mahdollisesti häiritsevillä kir-
joitusasun piirteillä ja tyhjänpäivisiltä tun-
tuvilla reunahuomautuksilla voi joissain
yhteyksissä olla olennaista tutkimuksellista
merkitystä.

Moitittavaakin teoksesta löytyy. Johdan-
to sekä teoksen loppuun liitetty *Allan Tiit-
tan* artikkeli painottuvat liiaksi koulumaan-
tieteen kehitykseen. Ratkaisu on toki pe-
rusteltu, sillä Djurbergin teos, *Geografie för
begynnare*, oli tarkoitettu nimenomaan op-
pikirjaksi. Oppihistoriallinen esitys ei silti
saisi olla pelkkä akateeminen puhelinluet-
telo, joka listaa kulloinkin käytetyt koulu-
kirjat ja oppituolien haltijat. Oppihistorian
on huomioitava myös itse opin kehitys eli
mistä lähteistä ja millä menetelmillä tietoa
saatiin, ja mihin tarkoituksiin tietoa käytet-
tiin. Miten Djurbergin teos ja sen suomen-
kielinen käännös suhtautuvat oman aikaa-
nsa maantieteelliseen tietoon? Tämä on eri-
tyisen kiinnostava kysymys, koska tekstin
sisältämien tietojen perusteella Djurberg oli
selvästi perehtynyt ajankohtaisimpaan mat-
kakirjallisuuteen muutenkin kuin vain kap-
teeni Cookin purjehdusten osalta.⁴ Pohjola
ei siis ollut maantieteen suhteen mitään
periferiaa – olihan Suomi myös tutkimus-
matkojen kohteena. Rinta-Nikkolan motii-
veja on esitelty johdannossa, mutta olisi silti
ollut hyvä tarkastella hieman syvällisemmin
hänen käännöksensä merkitystä. Ketkä sitä
lukivat? Reunamerkintöjensä perusteella
Rinta-Nikkolan alkuperäistä käsikirjoitusta
lainattiin ahkerasti, ja se tunnettiin eri paik-

kakunnilla.⁵ Entä millainen oli kustavilaisen ajan lopun suomalaisten maailmankuva? Nämä ovat kysymyksiä, joihin olisin toivonut löytäväni vastauksia johdannosta.

Teoksen suurin ongelma on tekstin selitykset ja siinä esiintyvät lukuisat kirjoitus- ja asiavirheet. Kyse ei ole omasta pedanttisuudestani vaan monet kirjoitusvirheistä ovat toistuvia ja paikoitellen harhaanjohtavia. Esimerkiksi johdannossa mainitaan kolme antiikin maantieteilijää nimeltään "Strabo", "Solinius" ja "Pomponius" (s. x)⁶ – suomen kielen antiikin nimille vakiintuneiden oikeinkirjoitussääntöjen mukaan kyseessä ovat *Strabon*, *Solinus* ja *Pomponius Mela*. Israelilainen Afrikan historian professori Nehemia Levtzion on selitysten ja kirjallisuusuuttelun mukaan "Levtzion" (s. 238, viite 16; s. 252). Djurbergin Australiasta käyttämän nimen "Ollimaroa'a" sanotaan selityksissä olevan "maurinkielinen" nimitys (s. 245, viite 49). Kyseessä ovat varmasti maorit; *mauri* oli Pohjois-Afrikan ja läntisen Saharan islaminuskoisista ja arabian kieltä puhuvista asukkaista käytetty yleisnimi. Pohjois-Intian mogulivaltakunnan perustaja oli Babur, ei "Baker" kuten selityksissä väitetään (s. 231, viite 21). Kokonaan oman lukunsa muodostavat lukuisat asiavirheet. Esimerkiksi Johann Hübnerille annetaan teoksessa kaksi eri elinaikaa, 1668–1773 (s. xviii) ja 1668–1731 (s. 264) – kumpaa lukijan olisi uskottava? Niin ikään keisari Leopold I:n kerrotaan määränneen vuonna 1663 Saksan säätyvaltiopäivät kokoontumaan Regensburgissa (s. 216, viite 97) – toisaalla hänen hallitusajakseen ilmoitetaan 1685–1705 (s. 218, viite 115)! Reinimaan kuvaukseen (s. 22–23) liittyvien selitysten mukaan Ranska olisi valloittanut Reinin (ei Rheinin!) länsirannan jo 1684. Tämä ei pidä paikkaansa. Vaikka Aurinkokuningas liitti osan Elsassia valtakuntaansa, mikä vahvistettiin Utrechtin ja Rastattin rauhoissa 1713–14, varsinaisen Reinimaan Ranska valloitti Preussilta vasta vallankumousotien aikana vuonna 1795 (Baselin rauha). Syynä useimmille asiavirheille lienee se, että selitysten laatija ei ole yleisen historian ja tutkimusmatkojen asiantuntija vaan jumaluusoppinut. Vastaavasti monet virheet oli-

si voitu helposti välttää, jos selitysten osalta olisi hyödynnetty niitä historiantutkijoi- ta, jotka ovat perehtyneet näihin asioihin.

Selitykset ovat myös paikoitellen irrallisia ja mielivaltaisia. Vaikka monet Djurbergin mainitsemista paikannimistä on yhä helppo tunnistaa, sisältyy etenkin Aasian ja Afrikan kuvauksiin paljon sellaisia nimiä, jotka eivät välttämättä avaudu nykyihmiselle. Siksi olisi ollut hyvä, jos jokaisesta paikannimestä olisi annettu sen nykyinen muoto tekstin sisällä hakasulkeissa ja selitykset johdonmukaisesti kaikista niistä paikannimistä, jotka ovat aikojen saatossa menettäneet merkityksensä. Moni oppinutkaan nykylukija tuskin oivaltaa, mitä paikkoja olivat esimerkiksi "TOSTER", "Densa", "Kingitao" ja "Mokaranga". Perusteellisemmat selitykset olisivat auttaneet paitsi jäljittämään Djurbergin käyttämiä lähteitä myös ymmärtämään, miksi nämä tietyt paikannimet mainitaan tekstissä.

Tämän kirjoituksen tarkoituksena on korjata edellä mainittuja puutteita sijoittamalla Djurbergin teoksen sisältö oman aikansa kontekstiin sekä oikaisemalla selityksissä esiintyviä asiavirheitä. Keskityn vain Djurbergin kuvaukseen Afrikan maantieteestä, koska oma vähäinen yleisen historian tuntemukseni ei kata uskottavasti muita maan-

2. Vuonna 1846 perustettu Hakluyt Society keskittyi julkaisemaan tutkimusmatkojen ja maantieteen oppihistorian kannalta tärkeitä käsikirjoituksia ja vanhoja tekstejä. Seuran kolmessa sarjassa on tähän mennessä ilmestynyt yhteensä 292 nidettä, mm. Olaus Magnuksen "Pohjoisten kansojen historian" englanninkielinen käännös (2nd series, CLXXXII, CLXXXVII, CLXXXVIII, London 1996–98). Seuran historiasta, ks. *R.C. Bridges & P.E.H. Hair* (toim.), *Compassing the Vaste Globe of the Earth. Studies in the History of the Hakluyt Society 1846–1996* (London 1996: Hakluyt Society, 2nd series, CLXXXIII).

3. *Henrik Grönroos*, "Geografiat ja reisu-kirjat. Pohjanmaan mystikkojen käsin kirjoitetusta kirjallisuudesta 2", *Bibliophilos* 1/1972, s. 3–13; *Henrik Grönroos*, "Geografia alkaville vuodelta 1829", *Bibliophilos* 2/1972, s. 61–63; *Jobanna Lilja*, "Maantiedettä ystäville ja kylän miehille: räättäli Samuel Rinta-Nikkolan käännöstyö", *Bibliophilos* 3/1998, s. 10–13.

4. Vrt. *Grönroos*, "Geografiat ja reisu-kirjat", s. 12

5. *Grönroos*, "Geografiat ja reisu-kirjat", s. 8

6. Yksinkertaisuuden vuoksi viittaukseni Djurbergin teoksen suomenkieliseen käännökseen ja sen selityksiin ovat tekstin sisällä sulkeissa.

Afriikka eurooppalaisessa maantieteessä ennen 1800-lukua

Vaikka eurooppalaisten keskiajalla kuulemat huhut Saharan eteläpuolisen Afrikan satumaisista rikkauksista ja siellä asuvista kristityistä käynnistivät portugalilaisten löytöretket 1400-luvun alkupuolella, uusi aika purjehti pian Afrikan ohi. Amerikka ja Intia tarjosivat helpommin ansaittavia voittoja eikä pappiskuningas Johannesta löytynyt Afrikasta useista yrityksistä huolimatta. Afrikan rannikot oli kartoitettu tyydyttävästi 1500-luvulle tultaessa mutta mantereen sisäosat olivat pitkään tuntemattomia, eteläisintä Afrikkaa ja Etiopiaa lukuunottamatta. Eurooppalaisten yritykset tunkeutua sisämaahan kilpistyivät afrikkalaisten vastarintaan sekä tappaviin trooppisiin tauteihin. Afrikan tuntemattomuutta lisäsi se, että suurin osa portugalilaisten löytöretkistä kertovista kronikoista unohtui arkistojen kätköihin eikä niitä painettu kuin vasta 1800-luvulta alkaen.

Joitakin tietoja Afrikan sisäosista toki saatiin kirjallisuuden avulla. Tässä suhteessa tärkein lähde oli Leo Africanuksen vuonna 1526 italiaksi kirjoittama "Afrikan kuvaus" (*Descrittione dell'Africa*), joka painettiin ensi kerran Venetsiassa vuonna 1550.⁷ Leo oli alunperin Granadassa syntynyt oppinut mauri, joka vietti nuoruutensa Marokossa. Hän kierteli laajalti Pohjois-Afrikassa vierailen myös Istanbulissa, ennen kuin jäi kristittyjen merirosvojen vangiksi Sisilian vesillä noin 1519. Leo päätyi lopulta Roomaan Medici-paavi Leo X:n hoviin. Siellä hän kääntyi kristityksi ja ryhtyi korkea-arvoisen suojelijansa toivomuksesta kirjoittamaan kuvaustaan Afrikan maantieteestä. Paavi Leo X nimittäin suunnitteli ristiretkeä Algerian rannikolle asettuneita turkkilaisia merirosvoja vastaan.⁸ Juhlavasta nimestään huolimatta Leon kuvaus keskittyy Pohjois-Afrikkaan, ja siellä erityisesti Marokkoon, mutta teokseen sisältyy myös Saharan eteläpuolista "Mustien maata" käsittelevä luku. Vaikka tämä on suppein teoksen yhdeksästä luvusta, sisälsi se paljon sellaista tietoa, mikä oli kokonaan uutta aikansa eurooppalaisille lukijoille. Leon kuvaus oli heti ilmestyttyään myyntimenestys, ja se käännet-

tiin nopeasti muille kielille. Ranskankielinen laitos ilmestyi jo vuonna 1556; englantinkielinen vuonna 1600; hollanninkielinen 1665; saksankielinen 1805. Oppineiden parissa suosituin oli vuonna 1556 ilmestyneen latinankielisen laitoksen toinen painos vuodelta 1632 (*Africae descriptio, novem libris absoluta*, Leiden). Sisällön suhteen latinankielinen käännös on epätarkin. Leo Africanus säilytti ylimmän auktoriteetin asemansa aina 1800-luvun alkuun asti ja hänen kuvauksensa toistui sellaisenaan kaikissa eurooppalaisissa Afrikan maantieteen yleisesityksissä, koska sisämaan osalta ei yksinkertaisesti ollut saatavilla muita lähteitä.⁹ Afrikan historiankirjoituksessa hänen vaikutuksensa säilyi pitempään.

Leon ohella toinen suosittu lähde oli espanjalaisen Luis del Mármol Carvajalin kirjoittama "Afrikan kuvaus" (*Descripcion general de Affrica*), jonka ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1573; toinen osa julkaistiin vuonna 1599. Kolmiosainen ranskankielinen käännös (*L'Afrique de Marmol*) ilmestyi vuonna 1667. Mármolin teos oli periaatteessa Leon kuvauksen ajanmukaistettu laitos, vaikka Mármolin kuvaus sisältää paljon uutta tietoa, jota hän keräsi matkoillaan Pohjois-Afrikassa sekä arabiankielisistä lähteistä, joita oli saatavilla Espanjassa.¹⁰ Kongon ja Etiopian osalta tietoja saatiin portugalilaisista ja italialaisista lähteistä: näistä tärkeimpiä olivat Francisco Alvaresin *Verdadera Informaçam das terras do Preste Joam das Indias* (Lissabon 1540), João de Barrosin "Aasian" ensimmäinen osa (*Asia de Joam Barros: primera decada*, Lissabon 1552) sekä Filippo Pigafettan *Relatione del Regno di Congo* (Rooma 1591). Ajankohtaisten lähteiden rinnalla käytettiin estoitta antiikin maantieteen auktoireita (Herodotos, Strabon, Klaudios Ptolemaios), joiden teoksia renessanssin humanistit olivat julkaisseet.

Aktiivisempi kiinnostus Afrikan sisäosia kohtaan virisi 1700-luvun kuluessa. Syitä tähän oli monia. Afrikasta toivottiin markkina-aluetta eurooppalaisille teollisuustuotteille, ja sieltä saatiin teollisuuden tarvitsemia raaka-aineita kuten palmuöljyä ja arabikumia. Filantroopit toivoivat 'laillisen kau-

pan' syrjäyttävän orjakaupan, jonka vastustus oli lisääntynyt erityisesti Isossa-Britanniassa. Samalla haluttiin 'kehittää' Afrikkaa, sillä filantrooppien mielestä afrikkalaisten barbaarisuus ei perustunut kuviteltuihin rodullisiin ominaisuuksiin – rasismi ideologiana oli valistukselle vieras – vaan heidän eristyneisyyteensä ympäröivästä, sivistyneestä maailmasta. Valistuksen luonnontieteilijät puolestaan toivoivat nimelleen kuolemattomuutta järjestämällä Afrikan kasviston ja eläimistön Linnén kehittämän luokittelun mukaan.¹¹

Toden teolla Afrikan sisäosien tutkimisen käynnisti englantilaisten herrasmiesten kesäkuussa 1788 perustama *African Association*. Seura otti tavoitteekseen ratkaista "mustan maanosan" salaisuudet, joista suurimpina pidettiin Timbukton kaupungin tarkan sijainnin sekä Niger-joen kulun määrittämistä. Timbuktuista, joka oli tärkeä Saharan karavaanikaupan keskus, oli eurooppalaisessa maantieteellisessä kirjallisuudessa tullut eräänlainen afrikkalainen Zipangu; Nigerin taas uskottiin olevan yhteydessä Niiliin ja muodostavan yhtenäisen vesiväylän Atlantilta Egyptiin. Salaisuuksien selvittämiseksi *African Association* varusti useita tutkimusmatkailijoita, joista useimmat epäonnistuivat – he joko kuolivat tauteihin tai joutuivat kääntymään takaisin tyhjin käsin – kunnes viimein heinäkuussa 1796 skotti Mungo Park saavutti ensimmäisenä eurooppalaisena Nigerin. Timbuktuun asti Park ei päässyt mutta hänen matkansa ainakin osoitti, että Senegal- ja Niger-joet eivät olleet yhteydessä toisiinsa. Ensimmäinen tutkimusmatkailija, joka todistettavasti vieraili Timbuktussa, oli skotti Alexander Gordon Laing vuonna 1826 ja hänen jälkeensä ranskalainen René Caillié vuonna 1828. Nigerin kulun arvoitus ratkaistiin lopullisesti vasta vuonna 1830.

Afrikan maantiede oli siis voimakkaassa muutoksessa, kun Djurbergin oppikirjan neljäs painos ilmestyi vuonna 1801.

Djurbergin Afrika

Afrikkaa koskeva osuus on Djurbergin teoksessa suppein, mikä vastaa maanosan asemaa aikakauden maantieteessä. Tutkimus-

matkojen päähuomio oli kuitenkin Tyynellä valtamerellä. Täysin vieras Afrika ei ruotsalaisille ollut. Suurvaltakaudella Ruotsi oli perustanut kolme kauppa-asemaa nykyisen Ghanan tasavallan rannikolle. Kestoltaan Ruotsin afrikkalainen siirtomaaseikkailu jäi lyhyeksi, sillä kauppa-asemat siirtyivät Tanskan haltuun jo 1650-luvun lopulla. Djurbergin elinaikana ruotsalaiset Anders Sparrman (1748–1820) ja Carl Thunberg (1743–1828) tutkivat eteläistä Afrikkaa ja Adam Afzelius (1750–1837) Länsi-Afrikkaa. Emanuel Swedenborgin ajatusten innoittamina joukko ruotsalaisia aikoi vuosina 1788–89 perustaa utopistisen siirtokunnan nykyisen Sierra Leonen rannikolle.

Djurberg aloittaa Afrikan kuvauksensa maanosan yleisellä esittelyllä, ennen kuin siirtyy eri alueiden yksityiskohtaisempaan tarkasteluun. Tämä lähestymistapa, ja Djurbergin käyttämä Afrikan jako neljään toista pääalueeseen, periytyy Mármolilta. Pääalueista ensimmäinen on "Barbaria" eli Pohjois-Afrikan rannikko Marokosta Egyptin rajoille. Se, että alueen monien kaupunkien sanotaan olevan "ryövärein pesiä" ei sisällä mitään rasistisia tai imperialistisia äänenpainoja vaan taustalla on tosiasiallinen tilanne (vrt. s. xl, viite 56). Pohjois-Afrikan valtiot harjoittivat laajamittaista merirosvousta aina Islantia ja Brittein saaria myöten, ja kristittyjen panttivankien kaappaaminen oli kuulunut tähän toimintaan jo keskiajalta lähtien. Panttivangeista saadut lunnasrahat muodostivat tärkeän tulonlähteen Pohjois-

7. George B. Parks, "The Contents and Sources of Ramusio's *Navigazione*", *Bulletin of the New York Public Library*, LIX (1955), s. 279–313.

8. Leo Africanuksen elämästä ja matkoista, ks. Raymond Mauny, "Note sur les 'grands voyages' de Léon l'Africain", *Hespéris*, xli (1954), s. 379–94.

9. Ks. esim. P.J. Bruns, *Neue systematische Erdbeschreibung von Afrika* (Nürnberg 1797: 6 osaa); erityisesti 5. osa, s. 191–244.

10. Mármolin elämästä ja matkoista, ks. Tomas Garcia Figueras, "Españoles en Africa en el siglo xvi. I. Los geógrafos e historiadores. Luis del Mármol Carvajal (1520–1599)", *Archivos del Instituto de Estudios Africanos* III, 10 (1949), s. 69–101.

11. Robin Hallett, *The Penetration of Africa. European Enterprise and Exploration Principally in Northern and Western Africa up to 1830. Volume I, to 1815.* (London 1965), s. 137–90.

Afrikan valtioille. Merirosvous ei toki ollut Välimerellä vain muslimien etuoikeus vaan sitä harjoittivat yhtäläillä kristityt kaapparit. Djurbergin aikana oli tapana ostaa laivoille koskemattomuus maksamalla suojelurahaa Pohjois-Afrikan valtioille. Tanska ja Ruotsi olivat viimeisiä eurooppalaisia valtioita, jotka maksoivat tätä suojelurahaa Marokolle aina vuoteen 1845 asti.¹² Alueen nimittäminen ”Barbariaksi” ei viittaa merirosvouteen vaan *berbereihin* (arabiaksi *al-barbar*) eli alueen alkuperäisiin asukkaihin (ks. s. 236, viite 3).

Merkittävin Pohjois-Afrikan valtioista oli Marokon sulttaanikunta. Sen suurin ja väkirikkain kaupunki oli Fez, jonka perusti Idrisidien sukuun (ei Indris-dynastiaan!) kuulunut emiiri Idris II vuonna 808. Fransiskaaniien lähetystyö käynnistyi Marokossa 1220-luvulla. Marokon hiippakunta perustettiin vuonna 1225. Sen keskuksena oli aluksi Fez, josta piispanistuin siirtyi Marrakeshiin vuonna 1233. Hiippakunta oli nimellisesti olemassa aina 1450-luvulle asti, vaikka tosiasiallisesti useimmat Marokon piispoista oleskelivät Espanjassa (ks. s. 237, viite 4). Fez oli tuttu eurooppalaisille lukijoille etenkin Leo Africanuksen värikkään kuvauksen perusteella. Marokon rannikolla sijaitseva Ceutan kaupunki on yhä osa Espanjaa. Kastilian kuningas Alfonso X (1252–84) oli yrittänyt valloittaa sen, mutta pysyvästi kaupunki joutui kristittyjen haltuun vasta elokuussa 1415, jolloin portugalilaiset valloittivat sen. Valloitukseen osallistui myös prinssi Henrik, jonka varustamat laivat avasivat meritien Länsi-Afrikkaan 1440-luvulla. Espanjalle Ceuta siirtyi vuonna 1580, mikä vahvistettiin lopullisesti vuonna 1688 (vrt. s. 237, viite 6).

Marokon jälkeen esitellään Algerin, Tunisin ja Tripolin ”tasavallat”. Djurberg luokitteli nämä valtiot tasavalloiksi, koska niissä ”hallitus on yhteen pantu monesta personasta” (s. 6). Tässä asiassa Djurberg oli oikeassa. Pohjois-Afrikka kuului yhä – Marokkoa lukuun ottamatta – Osmanien valtakuntaan, joskin käytännössä valta oli jo 1600-luvun lopulla luisunut paikallisille mahtimiehille. Osmanien hallintoa edusti Algeriassa ja Tunisiassa sulttaanin nimittä-

mä pasha; tosiasiallinen hallitsija oli jani-tsaarien keskuudestaan valitsema dey.

Pohjois-Afrikan jälkeen siirrytään Afrikan toiseen pääalueeseen eli Saharaan, jonka asukkaista annetaan varsin totuudenmukainen kuvaus. Djurbergin mukaan Sahara jakaantui neljään alueeseen nimeltään ”Zanhaga”, ”Zuentziga”, ”Terga” ja ”Lemta” – nimet periytyvät Leo Africanukselta, jonka mukaan ne olivat autiomaan tärkeimpien berberi-heimojen nimiä (Leon mukaan heimoja oli viisi: *Zenega*, *Guenziga*, *Terga*, *Lemta*, *Berdeua*). Saharaan liittyvä selitys on irrallinen ja väärä (s. 238, viite 13). Edellä mainittu Mungo Park ei koskaan käynyt Pohjois-Afrikassa vaan Länsi-Afrikassa. Jenne (ei Jeanne!) on puolestaan tärkeä kaupakaupunki Nigerin sivujoen Banin varrella. Ensimmäisenä tutkimusmatkailijana Jennessä kävi René Caillié vuonna 1828, mutta huhuja kaupungista oli kantautunut eurooppalaisten korviin jo 1400-luvun lopulta lähtien.

Saharasta etelään sijaitsi Mustien maa eli Djurbergin ”Nigritia”. Keskiajan arabialaisesta maantieteestä periytynyt käsite Mustien maa (*Bilād al-Sūdān*) tarkoitti autiomaan ja etelän metsävyöhykkeen väliin jäävää savannia, joka ulottuu Atlantilta Niilille. Yksi tämän alueen ”näköisistä” kaupungeista oli Djurbergin mainitsema ”Sego”, jonka hän kertoi sijaitsevan ”Bambaran maassa”. Bambarat eli bamanat (ei Banmarat!) perustivat valtakuntansa Nigerin keskijuoksulle (ei Keski-Nigeriaan!)¹³ 1700-luvun alussa (ks. s. 238, viite 14). Valtakunnan pääkaupunki oli Segu, jota Mungo Park kuvaili: ”Kaupungin suunnaton koko; lukuisat kanootit joella; väestön paljous, sekä ympäröivän maa-seudun viljelykset muodostivat yhdessä näkymän sivistyksestä ja hyvinvoinnista, jollaista en ollut odottanut kohtaavani Afrikan sydämessä”. Djurbergin Niger-joesta käyttämä nimitys ”Joliba” on myös peräsin Mungo Parkilta, jonka matkakirja *Travels in the Interior Districts of Africa* ilmestyi Lontoossa vuonna 1799. Teos oli erittäin suosittu, ja se käännettiin heti samana vuonna ranskaksi ja saksaksi. Ruotsinkielinen käännös ilmestyi vuonna 1800 (*Resa i det inre af Africa åren 1795–97*, Tukholma). Mungo Par-

kin vaikutusta lienee myös Djurbergin neutraali suhtautuminen mustiin afrikkalaisiin (vrt. s. xl, viite 56). Toisin kuin monet aikalaisensa, Park kykeni arvioimaan afrikkalaisia ennakkoluulottomasti heidän omista lähtökohdistaan käsin, eikä hän epäröinyt julistaa uskoaan rotujen tasa-arvoisuuteen.¹⁴

Djurbergin ”Tombut” on tietysti Timbuktu, joka mainitaan jo keskiaikaisissa portolaani-kartoissa. Eurooppalaisten tiedot Timbuktusta perustuivat pääasiassa Leo Africanuksen vanhentuneeseen kuvaukseen sekä epämääräisiin huhuihin, joita Marokkoon asettuneet eurooppalaiset konsulit ja kauppiat kuuluivat.

Kolmas Djurbergin mainitsemista Mustien maan kaupungeista on ”Kaschna”, jonka sanotaan olevan ”Hussan” valtakunnan pääkaupunki. Kyseessä ei ole fulanien (ei fuldamilaisten!) hallitsema Khasso Senegalin yläjuoksulla (s. 238, viite 16) vaan yhä edelleen olemassa oleva Katsinan kaupunki Hausamaassa, nykyisessä Pohjois-Nigeriassa. Katsina mainitaan jo Leo Africanuksen kuvauksessa (*Cassena*), ja ajankohtaisia tietoja kaupungista saatiin Tripolisissa asuvilta eurooppalaisilta. Tripoli oli Bornuun ja Hausamaahan johtavien karavaaniteiden lähtöpiste. Katsina puolestaan oli pitkään Hausamaan tärkein kauppakeskus, kunnes Kano syrjäytti sen 1800-luvun alussa. Djurbergin tarkoittama ”Hussa” eli *Houssa* ilmestyi eurooppalaiseen maantieteelliseen kirjallisuuteen vuonna 1790. Lähteenä oli muuan marokkolainen kauppias, joka oli sattumalta päätenyt Lontooseen. Miehen mukaan Timbuktusta etelään sijaitsi *Houssa*-niminen tärkeä kaupunki. Kauppias tarkoitti todennäköisesti Nigerin järvioluetta ja siellä Goundamin kaupunkia (alueen arabiankielinen nimi oli *Hawsa*).¹⁵ Eurooppalaiset maantieteilijät kuitenkin sekoittivat *Houssa*n aivan toisaalla sijaitsevaan Hausamaahan, josta he kuuluivat samoihin aikoihin. Ensimmäisinä tutkimusmatkailijoina Hausamaassa kävivät Dixon Denham ja Hugh Clapperton vuosina 1822–24.

Mustien maan jälkeen vuorossa on Guinea, joka Djurbergin aikana tarkoitti Afrikan Atlantin rannikkoa Senegalista Kameruniin. Guinea oli eurooppalaisten Afrikan

kaupan keskus. Sieltä tuotiin kultaa, norsunluuta, mausteita – ja ennen kaikkea orjia Länsi-Intian saarille. Djurberg listaa tärkeimmät orjakauppaa harjoittaneet valtiot; jopa Brandenburg ja Kuurinmaan herttuakunta yrittivät Ruotsin lailla saada osansa Guinean kaupan voitoista. Paineet orjakaupan lopettamiseksi kasvoivat 1700-luvun lopulla. Orjuuden vastustajat organisoituivat ensimmäisinä Isossa-Britanniassa vuonna 1787; Ranskassa vastaava yhdistys perustettiin 1788. Ensimmäisenä valtiona orjakaupan kielsi Tanska vuonna 1792, vaikka itse orjuus kumottiin Tanskan Länsi-Intian saarilla vasta vuonna 1848. Ensimmäisenä valtiona orjuuden lakkautti vallankumouksen huumassa Ranskan tasavalta vuonna 1794; Napoleon Bonaparte kumosi ensimmäisenä konsulina tämän päätöksen vuonna 1802. Iso-Britannia kielsi orjakaupan vuonna 1807 ja lakkautti orjuuden siirtomaissaan vuonna 1833 (vrt. s. 238 viite 20). Wienin kongressissa sovittiin vuonna 1815 läntisten suurvaltojen yhteisestä toimista Atlantin orjakaupan lakkauttamiseksi, mutta orjuus katosi Uudesta maailmasta hitaasti. Orjatalouden viimeisiä linnakkeita olivat Espanjan Länsi-Intian siirtomaat eli Kuuba ja Puerto Rico sekä Brasilia, missä orjuus lakkautettiin vasta vuonna 1888.

Djurbergin maininta Bambukista Guinean tärkeimpänä kullantuotantoalueena on mielenkiintoinen. Väite perustuu Senegalissa toimineiden ranskalaisten raportteihin, joiden perusteella Jean-Baptiste Labat kirjoitti 5-osaisen teoksensa *Nouvelle relation de*

12. Jacques Caillé, ”L’abolition des tributs versés au Maroc par la Suède et le Danemark”, *Hespéris*, xlv (1958), s. 203–238.

13. Englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa yleisesti käytettävä maantieteellinen ilmaus ”middle Niger valley” viittaa Bamakosta Timbuktuun ulottuvaan alueeseen, ei siis Nigerian tasavaltaan.

14. Pekka Masonen, ”Haamin pojat. Afrikkalaisten kuvasta eurooppalaisessa ajattelussa”, *Teologinen Aikakauskirja*, 6/1996, s. 560–61.

15. Ivor Wilks & Phyllis Ferguson (1970), ”In Vindication of Sidi al-Hajj Abd al-Salam Shabayni”. Teoksessa Christopher Allen & R.W. Johnson (toim.), *African Perspectives. Papers in the History, Politics and Economics of Africa Presented to Thomas Hodgkin* (Cambridge 1970), s. 35–52.

l'Afrique occidentale (Pariisi 1728). Tämä teos oli aikansa suosituin lähde Guinean maantieteeseen ja historiaan. Djurbergin väite ei ollut aivan tuulesta temmattu, vaikka todellisuudessa Bambuk ei ollut niin tuottoisa kuin ranskalaiset kuvittelivat.¹⁶ Ajankohtaisempi lähde Bambukin rikkauksille oli ranskalaisen luonnontieteilijän Michel Adansonin matkakirja, jonka ruotsinkielinen käännös ilmestyi vuonna 1795 (*Adansons resa til Senegal*, Upsala).

Guineasta Djurbergin kuvaus siirtyy itäiseen Afrikkaan, aluksi Egyptiin ja sieltä Nubiaan. Nubia oli tullut eurooppalaisille tutuksi 1700-luvun alusta lähtien, jolloin Senarissa vieraili useita fransiskaani-munkkeja matkallaan Etiopiaan.¹⁷ Vuosina 1793–96 Nubiassa matkaili omalla kustannuksellaan englantilainen William George Browne, mutta hän jäi Mungo Parkin varjoon. Brownen matkakirja (*Travels in Africa, Egypt, and Syria*) ilmestyi vuonna 1799, ja se käännettiin nopeasti ranskaksi, saksaksi ja hollanniksi.

Nubian jälkeen Djurberg kuvailee Etiopian kristittyä keisarikuntaa eli Abessiniaa. Nimi "Habeschi" perustuu alueen arabiankieliseen nimeen *Habasha*. Euroopassa Etiopiaa pidettiin pitkään legendaarisen pappiskuningas Johanneksen valtakuntana. Tietoja Etiopian oloista saatiin portugalilaisilta, jotka yrittivät 1500-luvulla saada vaikutusvaltaa maassa. Liian innokkaat aiheet käännyttää maan monofysiittiset asukkaat katoliseen uskoon johtivat vastareaktioon ja maan sulkeutumiseen 1600-luvulla. Vuosina 1769–72 skotti James Bruce seikkaili Etiopiassa. Kotona Brittein saarilla hänet leimattiin huijariksi, ja siksi hänen 5-osainen matkakertomuksensa ilmestyi vasta vuonna 1790 (*Travels to Discover the Sources of the Nile*, Lontoo & Edinburgh).¹⁸ Teos oli heti suuri myyntimenestys ja sitä lainattiin laajalti aikansa maantieteellisissä yleistöksissä.¹⁹

Itäisestä Afrikasta jatketaan eteläiseen Afrikkaan eli Djurbergin "Etiopiaan". Vielä 1700-luvun lopulla alunperin kreikankielinen nimi "Etiopia" tarkoitti koko Saharan eteläpuolista Afrikkaa; esimerkiksi Länsi-Afrikkaa saatettiin kutsua "Länsi-Etiopiaksi".

Alueen "voimallisin waldakunta" oli Djurbergin mukaan Kongo. Tässä kohdin hänen tietonsa olivat pahasti ajastaan jäljessä. Saatavilla olevat lähteet, kuten Barros ja Pigafetta, kuvailivat Kongoa sen suuruuden päivinä kuningas Afonso I hallitusaikana (1506–43), jolloin kristinuskon ja portugalilaisten vaikutusvalta maassa oli suurimmillaan. Kongon kuningaskunta sortui sisäisiin jännitteisiin 1640-luvulla. Vaikka valtakunta oli muodollisesti olemassa aina 1800-luvulle asti, oli se Djurbergin aikana vain kalpea varjo entisestään (vrt. s. 239, viitteet 25 ja 26).

Djurbergin maininta, jonka mukaan Mombasa olisi yhä Portugalin hallussa, on myös pahasti vanhentunut. Mombasa oli 1500-luvulla ollut Portugalin tärkein tukikohta Itä-Afrikan rannikolla, mutta se menetettiin pysyvästi arabeille vuonna 1698 (vrt. s. 239, viite 28).

Kongon ohella toinen merkittävä eteläisen Afrikan valtakunta oli "Mokaranga" eli Monomotapa, nykyisen Zimbabwen alueella. Portugalilaisille maa oli tullut tunnetuksi 1500-luvulla, jolloin he etsivät sieltä kultaa. Djurbergin maininta, että Monomotapa olisi Raamatun Ofir, on mielenkiintoinen. Väite periytyy Barrosilta. Varsinaisesti ajatus siitä, että Zimbabwe olisi ollut se satumainen kultamaa, jonne kuningas Salomo lähetti laivansa (1. Kun. 9:28), syntyi vasta 1800-luvun lopulla. Yksi tärkeimpiä tämän myytin alullepanijoita oli vuonna 1885 ilmestynyt Henry Rider Haggardin romaani "Kuningas Salomon kaivokset".²⁰

Kapmaan osalta Djurbergin tiedot ovat ajankohtaisia. Kun Ranska oli valloittanut Alankomaat tammikuussa 1795, britit päättivät viipymättä miehittää Kapmaan jotta se ei olisi joutunut heidän vihollistensa haltuun. Brittien etujoukko saapui Kapkaupunkiin heinäkuussa 1795. Muodollisesti miehitys tapahtui Lontooseen paenneen Alankomaiden käskynhaltijan, Oranian prinssi Vilhelm V:n suostumuksella.

Viimeisenä Djurberg kuvailee Afrikan saaria. Selitysten viittaukset hiippakuntien perustamisajankohtiin ovat irrallisia (s. 240, viitteet 34 ja 35). Alunperin asumattomat Kap Verden saaret löydettiin noin 1460. Sää

Tomén löytöhistoriaa ei tunneta, mutta saari tuli tunnetuksi viimeistään 1470-luvun puolivälissä, jolloin portugalilaiset purjehtijat saavuttivat Biafran lahden. Saaren historiaan liittyy sangen synkkä episodi. Kun juutalaiset karkotettiin Espanjasta vuonna 1492, osa heistä siirtyi Portugaliin toivoen saavansa sieltä turvapaikan. Aluksi Portugalin kuningas João II (1481–95) lupasikin – maksumista vastaan – turvapaikan varakkaille juutalaisperheille mutta muutti sitten mielensä ja määräsi heidät joko kääntymään kristinuskoon tai joutumaan orjiksi. Ne perheet, jotka eivät kääntyneet, menettivät lapsensa, jotka kastettiin pakolla ja lähetettiin asumattomalle São Tomén saarelle. Monet kuolivat merimatkan aikana; loput lapsista tapoi perillä tauti.²¹

Myös Madagaskariin liittyvä selitys on outo (s. 240, viite 36). Mainittu ”Diego Daiz” lienee Diogo Dias, Hyväntoivonniemen ensimmäisenä kiertäneen Bartolomeu Diasin veli, joka osallistui Vasco da Gaman ensimmäiselle Intian matkalle vuosina 1497–99 ja Pedro Cabralin Intian matkalle vuosina 1500–1. Madagaskarin löytöhistoriaa ei tunneta; saaren toi portugalilaisten tietoisuuteen Tristão da Cunha, joka kävi saarella vuonna 1506. Eurooppalaiset siirtomaavallat eivät kuitenkaan osoittaneet mitään erityistä mielenkiintoa Madagaskaria kohtaan, vaikka 1700-luvulla Intian valtamereillä toimineet eurooppalaiset merirosvot perustivat sinne tukikohtiaan.

*

”Historia ilman maantiedettä on sokea, maantiede ilman historiaa on kuollut”.²² Tämä on toinen valistusajan viisaus, joka sopii hyvin edellä käsiteltyyn teokseen. Toivon, että kritiikkiäni ei tulkittaisi pahan-suovaksi yritykseksi mustamaalata teoksen toimittajan oppineisuutta. Akateemisella keskustelulla on – etenkin meillä Suomes- sa – valitettava tapa keskittyä enemmän puutteiden osoittamiseen kuin ansioiden korostamiseen. Pysyn yhä sanojeni takana: Rinta-Nikkolan käännöksen julkaiseminen on ansiokas teko, joka tuottaa kunniaa toimittajalleen ja paljon iloa vanhan maantiedon ystäväille. Se vain olisi ollut paljon ansiokkaampi, jos selitykset olisi maltettu laatia huolellisemmin.

16. *Philip Curtin*, ”The Lure of Bambuk Gold”, *Journal of African History*, xiv (1973), s. 623–31.

17. Nubian osalta yksityiskohtaisin kuvaus sisältyy saksalaisen fransiskaanin *Theodor Krumpin* teokseen *Hoher und fruchtbarer Palm-Baum des heiligen Evangelij*, joka ilmestyi Augsburgissa vuonna 1710. Aikalaisille Krumpin teos oli tuntematon; Afrikan historian tutkijat keksivät sen vasta 1950-luvulla.

18. *Percy G. Adams*, *Travelers and Travel Liars 1660–1800* (Berkeley & Los Angeles 1962), s. 210–22.

19. Ks. esim. *Ernst Wilhelm Cuhn*, *Sammlung merkwürdige Reisen in das Innre von Africa*, osa 3 (Leipzig 1791).

20. *Daniel Tangri*, ”Popular Fiction and the Zimbabwe Controversy”, *History in Africa*, xvii (1990), s. 293–304.

21. *Jane S. Gerber*, *The Jews of Spain. A History of the Sephardic Experience* (New York 1992), s. 141.

22. *Tiitta* 1999, s. 264.